

(visoka kamata, pa je na ime duga od 596 mil. dinara trebalo 1906. vratiti čak 1,4 mlrd. dinara).

Slijedi sažeto poglavlje o prometu i komunikacijama (11; 507—524) i interesantnije o nepismenosti i obrazovnom sistemu (12; 525—562). U iscrpnoj analizi školskog sistema, broja i vrsta škola, nastavnog osoblja, učenika, razlika po regijama, izrasta slika od države slabo podržavanog i manjkavog sistema. Krajem 19. st. tek 27% djece pohađa školu, a početkom 20. još 83% stanovništva je nepismeno. Autor posebno upozorava na vrste viših škola i fakulteta (filozofski, pravni, teološki i tehnički) i manjak stručnih škola, kao i na porijeklo polaznika. Oni su pretežno iz trgovačkih obitelji ili iz obitelji zaposlenih u upravnom aparatu, što upućuje na jednostavno reproduciranje povlaštene klase.

U poglavlju o pravosuđu (13; 563—580) konstatira se porast raznih vrsta kriminalnih djela, od sudionika doživljeno kao moralno propadanje, a po Sundhaussenu to je normalni izraz stvaranja »kompleksnog« društva s bogatim, pa i nepreglednim društvenim odnosima.

Završno poglavlje o zdravstvu (14; 581—602) može se shvatiti kao dopuna početnim demografskim poglavljima, jer se uz nekoliko tabela o vrlo skromnom broju liječnika i stupnju organiziranosti zdravstvene službe, bavi mahom problemima vezanim za smrtnost.

Da rezimiramo, pred nama je knjiga koja je iako ne bez nedostataka, višestruko nova i zanimljiva. Istražujući razloge u odnosu na Evropu znatno kasnijeg i sporijeg procesa modernizacije društva u Srbiji, autor stavlja naglasak na vlastite unutarnje uzroke. Knjiga je nova i metodološki — primjenom kvantificirajućih metoda i s pomoću statističkih pokazatelja, ovdje se složena društvena struktura razlaže na segmente te se u njima prate procesi povijesnih promjena i pokušava ustanoviti koji je stupanj modernizacije doseglo razmatrano društvo. Slika dobivena tako slika je globalnog, sistematski i cjelovito zahvaćenog društva, ali to je povijest bez stvarnog čovjeka, bez pojedinca. To bi bio i glavni prigovor ovoj inače po širini i sistematskoj obradi podataka te znanstvenoj razini izuzetnoj knjizi, koja će, vjerujem, postati nezaobilazna u daljnjim istraživanjima.

Suzana Leček

STIJEPO OBAD, DALMATINSKO SELO U PROŠLOSTI (od sredine osamnaestog stoljeća do prvoga svjetskog rata), Split, Logos, 1990, str. 235

Razdoblje od sredine XVIII. do početka XX. stoljeća doba je u kojem dalmatinsko selo bilježi burne gospodarske, političke i društvene promjene. Izrastajući iz višestoljetnog patrijarhalnog društva nad kojim je dominirao turski polumjesec, Dalmacija je u jednostoljetnom povijesnom razvoju doživjela više smjena vrhovne uprave (Venecija, Francuska, Austrija), suočavajući se s utjecajima razvijenijeg evropskog zapada, što je postepeno dovelo do izvjesne preobrazbe tradicionalnog seoskog društva i zaostalog gospodarstva u novo društvo sa zakašnjelim kapitalističkim naznakama. Istraživanje S. Obada, stoga je, s obzirom na široko zasnovan sintetski pregled gospodarskih, kulturno-prosvjetnih i zdravstvenih prilika te materijalne kulture i životnog svakodnevlja u selima dalmatinskog otočja, priobalja i kontinentalnog zaleđa, dosad jedinstven pokušaj domaće historiografije da u jedinstvenom radu objedini prostor od zadarskog zaleđa do Boke kotorske, odnosno od otoka Paga do dubrovačkih Elafita.

Gospodarska zaostalost, kmetski i polukmetski odnosi u dubrovačkom i bokotorskom okrugu, težaština u ostalim dijelovima dalmatinskog zaleđa i otočja, neprosvijećenost seljaka te nerentabilnost usitnjenog posjeda, slika su dalmatinskog sela do pred sam kraj XIX. stoljeća.

Prikazujući nedostatne pokušaje unapređenja poljodjelstva pod utjecajem domaćih fiziokrata, autor upozorava na zatvorenost dalmatinskog sela spram bilo kakvih pokušaja zadiranja u okoštale patrijarhalne strukture koje još i u XX. stoljeću zadržavaju tradicionalnu kulturu stanovanja, odijevanja i ishrane.

Prodor robno-novčanih odnosa na selo, cijepanje posjeda, raspad zadruga i godine nerodice i gladi uvjetovale su pojačan proces zaduživanja i prodor lihvarskog kapitala na selo, kojem su se, s različitim uspjehom, odupirale seljačke zadruge, štedionice i blagajne za uzajamnu pomoć. Upozoravajući na prvi prodor proizvoda dalmatinskog sela na domaće i strane gospodarske izložbe, autor ističe i početak organiziranog turizma kao značajnu mogućnost proširivanja uske ekonomske osnove seoskog stanovništva u drugoj polovini XIX. stoljeća.

Slojevito je društveno previranje u Dalmaciji tijekom XIX. stoljeća. Tradicionalna hajdučija, uobičajena u doba mletačko-turskih ratova, nastavlja se uzduž dalmatinskog zaleđa ugrožavajući trgovinu, promet i poštansku službu. Pored toga, jača pokret dalmatinskih kmetova i težaka koji u zakasnelim odjecima evropskih revolucionarnih previranja s kraja XVIII. i u prvoj polovini XIX. stoljeća traže rješenje za »gordijski čvor« agrarnog pitanja u Dalmaciji.

Razvoj prosvjete, školstva, kulturnih ustanova i zdravstva u prvoj polovini XIX. stoljeća u punoj je mjeri odražavao stoljetnu kulturno-povijesnu i gospodarsku zaostalost dalmatinskog sela, tako da osnivanje i razvoj osnovnih, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola veći zamah doživljava tek od početka narodnog preporoda šezdesetih godina XIX. stoljeća, te, napose nakon pobjede Narodne stranke u splitskoj općini 1882. godine.

Tabelarno prikazujući razvoj osnovnog školstva u dalmatinskim gradovima i selima od 1848. do 1900. godine, autor napose upozorava na proces demokratizacije školstva na kraju stoljeća uslijed sve većeg priljeva djece sa sela i iz težačkih predgrađa u gradske škole, te, uporedo s tim, posvjetovljenje zanimanja, koja su sve manje redovnička i svećenička.

Razdoblje preporodnog pokreta potaklo je osnivanje seoskih čitaonica, knjižnica, poljodjelskih društava i zadružnih organizacija. Donoseći tabelarni pregled društava i čitaonica u dalmatinskim selima, autor opisuje njihovu strukturu i ulogu u nacionalnom osvješćivanju, ponarođivanju autonomaških općina i kulturnom uzdizanju dalmatinskog sela.

Realistička književnost domaćih pisaca XIX. stoljeća izuzetan je izvor za proučavanje svakodnevnog života i mentaliteta seljačkog življa dalmatinskog sela. Opisi Dalmatinske zagore J. Baričevića i J. Kosora, šibenski i kninski kraj S. Matavulja, trogirsko zaleđe I. Čipika, Cetinska krajina D. Šimunovića, Konavli M. Vodopića te opisi budvanskih i hvarskih sela J. Carića, svjedočanstvo su stupnja gospodarskog, društvenog i kulturnog razvoja seoskog društva u razdoblju na prijelazu stoljeća i početku raspadanja patrijarhalne seoske zajednice.

U razdoblju francuske i austrijske uprave u XIX. stoljeću znatno je poraslo zanimanje zapadnoevropskih znanstvenika, prirodoslovaca, lingvisti, književnika i literarnih povjesničara za kulturno-povijesnu baštinu Dalmacije, folklor i životopis seoskog krajolika.

Nehigijenske prilike, siromaštvo, zapuštenost, neprosvijećenost i praznovjerje uzrokovali su porast epidemijskih bolesti, koje su, zbog malog broja liječnika i nedostatka lijekova, doprinosile većoj smrtnosti seoskog stanovništva. Upozoravajući na zakasnelost odjeka suvremenih medicinskih mjera u Dalmaciji, autor prikazuje prve pokušaje primjene sredstava protiv varirole i vakcinacije protiv

velikih boginja, čime se, iako usporeno, tradicionalna pučka »likarija« povlačila pred znanstvenom medicinom.

Sabirući naposljetku odraz društveno-ekonomskih, kulturno-prosvjetnih i zdravstvenih prilika na svakodnevni život i materijalnu kulturu dalmatinskog obalno-otočnog seoskog zaleđa, autor zaključuje da se za oko 150 godina izvršila preobrazba od višestoljetne zatvorenosti seoske patrijarhalne zajednice u nove gospodarske i društvene odnose obilježene početnim elementima kapitalističke privrede.

Na kraju knjige nalaze se sažeci na njemačkom i talijanskom jeziku (181—199), popis korištenih izvora i literature (200—217) te kazala osobnih i zemljopisnih imena (218—235).

Završavajući prikaz djela S. Obada, potrebno je još jednom istaknuti pionirski pokušaj u našoj historiografiji da se sintetski prikažu društveno-ekonomske i kulturne prilike dalmatinskog sela od sredine XVIII. do početka XX. stoljeća. Stoga je ovaj rad, unatoč tome što su, zbog inzistiranja na uopćenosti i izboru naj-reprezentativnijih tema iz dalmatinske prošlosti ostali izostavljeni ili nedovoljno obrađeni brojni drugi aspekti društvenog (proces ekonomsko-socijalne diferencijacije seljačkog stanovništva, raspadanje obiteljskih zadruga), kulturnog (seoska crkvena arhitektura i umjetnine, narodne pjesme, kazivanja, nošnja i običaji) i duhovno-religijskog (vjerovanja, praznovjerje, djelovanje crkvenih redova, nabožna literatura, jezik bogoslužja, glagoljaško pjevanje) životnog svakodnevlja dalmatinskog sela, instruktivan za svaki istraživački pokušaj razmatranja ruralne sredine, kako većih regija tako i pojedinih, zatvorenih i prostorno nevelikih seoskih područja u Dalmaciji.

Lovorka Čoralić

S. I. DANCENKO, RUSSKO-SERBSKIE OBŠČESTVENNYE SVJAZI (70—80-e gody XIX v.), Moskva 1989, 200.

Knjiga Svjetlane Ivanovne Dančenko bavi se problematikom političkih, društvenih i kulturnih odnosa, kao i vezama revolucionara, između Rusije i Srbije u vremenu od berlinskog kongresa (1878) do srpsko-bugarskog rata (1885), dakle, u prvih nekoliko godina srpske nezavisnosti. Ta problematika nije bila do pojave ove knjige cjelovito razmatrana. Širina arhivskih istraživanja, obavljenih u više od deset sovjetskih i jugoslavenskih arhiva, daje knjizi potrebnu znanstvenu vrijednost. Sama autorica naglasila je u Uvodu (3—11) značenje izvještaja ruskog poslanika u Beogradu A. I. Persianija, kao i instrukcija koje je on dobivao iz Petrograda, za objašnjavanje međudržavnih odnosa Rusije i Srbije te pitanja političkog i ekonomskog razvoja Srbije, pravaca njezine vanjske politike i različitih činjenica iz povijesti društvenih, naučnih i kulturnih veza između dvije države. Mnogi dokumenti koje je autorica konzultirala pripadaju osobnim fondovima ruskih javnih djelatnika, a nalaze se u arhivima i bibliotekama Moskve i Lenjingrada. S. Dančenko kaže da su jugoslavenski arhivski dokumenti o problematici kojom se bavi ova knjiga malobrojni i da izuzetak predstavlja fond Srpskog učenog društva u Arhivu SANU u Beogradu. Tamo se mogu naći dokumenti i podaci o razmjeni knjiga s ruskim naučnim društvima, o ruskim učenjacima koji su bili izabrani za dopisne članove Srpskog učenog društva, o pomoći koja je pružena ruskim učenjacima na njihovim putovanjima po Srbiji i dr. Vjerojatno je zbog nedostatka materijala iz srpskih arhiva S. Dančenko svoju pažnju mnogo više usmjerila na odnose Rusije prema Srbiji, nego obratno, Srbije prema Rusiji.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.